

Т.С. ПОДОРОЖНА, О.В. БІЛОСКУРСЬКА

Тетяна Станіславівна Подорожна, доктор юридичних наук, доцент, доцент Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича

Олена Валеріївна Білоскурська, кандидат юридичних наук, доцент, доцент Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича

**СПРАВЕДЛИВЕ ПРАВОСУДДЯ ЯК МЕТА ДІЯЛЬНОСТІ
ОРГАНІВ СУДОВОЇ ВЛАДИ**

В умовах проведення судової реформи, яку впроваджують з моменту проголошення незалежності України, триває пошук оптимальної моделі судової влади, яка зможе виконати своє найважливіше призначення – забезпечити справедливість правосуддя, об'єктивний, незалежний та неупереджений розгляд судових справ, захист прав і свобод людини та громадянина¹. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод у ст. 6 проголосила, що кожен має право на справедливий і публічний розгляд його справи упродовж розумного строку незалежним і безстороннім судом, встановленим законом, який вирішить спір щодо його прав та обов'язків цивільного характеру або встановить обґрунтованість будь-якого висунутого проти нього кримінального обвинувачення². Із цих підстав у рішенні Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003 (справа № 1-12/2003) правосуддя за своєю суттю визнається таким лише за умови, що воно відповідає вимогам справедливості і забезпечує ефективне поновлення у правах³.

Питання судової реформи, правосуддя та судочинства стали предметом аналізу багатьох вітчизняних дослідників, зокрема Я. Берназюка, В. Бігуна, М. Козюбри, В. Лемака, В. Маляренка, І. Марочкіна, Л. Москвич, О. Овчаренко, Н. Пархоменко, С. Прилуцького, С. Рабіновича, П. Рабіновича, В. Решоти, А. Селіванова, С. Шевчука, Ю. Шемшученка та багатьох інших. Проте єдиного підходу до розмежування означених понять досі немає, що зумовило актуальність дослідження означеної проблематики.

Метою цієї статті є дослідження основних наукових підходів до розуміння природи «справедливого правосуддя», співвідношення цього терміна з поняттям «судочинство» в контексті діяльності судових органів влади.

Відомо, що основними ознаками справедливого судового рішення є законність та обґрунтованість. Так, наприклад, звернення до суду з використанням правничої допомоги інших осіб, зокрема, адвоката, при реалізації права на справедливий суд (ст. 131-2 Конституції України, ст. ст. 16, 57 Кодексу адміністративного судочинства України та ст. 10 Закону України «Про судоустрій і статус суддів») передбачає надання до суду належних доказів дійсної волі особи, що є учасником справи, на уповноваження іншої особи на право надання правничої допомоги. Такі докази повинні виключати будь-які сумніви стосовно справжності та чинності такого уповноваження на момент вчинення певної процесуальної дії (докази повинні бути в оригіналі або у формі копії, якісно оформленою особою, що є учасником справи), а також стосовно охоплення такої дії дійсним колом повноважень представника, що делеговані йому особою, яка реалізує право на справедливий суд⁴.

Проте донині вітчизняна наука не виробила єдиного поняття справедливого правосуддя, що можна пояснити передусім відносностю самих категорій «справедливість» і «справедливий». В англійській мові термін *justice* визначається як юстиція, правосуддя, справедливість, обґрунтованість⁵. Відтак, правосуддя і справедливість в англійській мові окреслено одним терміном.

Тлумачний словник української мови під терміном «правосуддя» розуміє діяльність судових органів; судочинство⁶. У шеститомній «Юридичній енциклопедії» правосуддя витлумачено як правозастосовну діяльність суду з розгляду і вирішення у встановленому законом процесуальному порядку віднесених до його компетенції цивільних, господарських, кримінальних і адміністративних справ з метою охорони прав та свобод людини і громадянина, прав і законних інтересів юридичних осіб та інтересів держави⁷. Натомість термін «судочинство» науковці визначають як «діяльність судових органів; судовий процес»⁸, «процесуальну форму здійснення правосуддя, діяльність суду»⁹. Буквально термін «правосуддя» означає «суд за правом», а термін «судочинство» – «діяльність суду». Тому перший термін акцентує на змісті (за правом), другий – на формі діяльності (діяльність суду) як специфічному смислі термінів¹⁰. В. Решота розглядає правосуддя як остаточну мету органів судової влади, які повинні встановити істину у справі, ухвалити обґрунтоване і неупереджене рішення, справедливо вирішити спір, захистити права, свободи та законні інтереси людини¹¹.

Як бачимо, переважно вчені-юристи визначають правосуддя як «діяльність судових органів», «спосіб реалізації судової влади».

У ст. 124 Конституції України вказано, що правосуддя в Україні забезпечують винятково суди, і саме вони у своїй сукупності представляють судову владу, здійснюючи правосуддя від імені держави. Судова влада здійснюється за допомогою господарського, цивільного, адміністративного і кримінального судочинства. Окрему ланку становить Конституційний Суд України. Судова система України встановлюється Конституцією та законами України. Отже, у Конституції України відображена політика держави щодо змісту понять «правосуддя», «судова влада», «судова система».

Однак дещо умовно можна сказати, що між категоріями «правосуддя» і «справедливість» немає знаку рівності, вони різні за своїм значенням, попри те, що, як правило, правосуддя асоціюється саме із справедливістю. Водночас, відповідно до згаданої вище статті Конституції України, під правосуддям держава розуміє *передусім діяльність відповідних органів*. Значення терміна «справедливість» знаходимо у тлумачному словнику: це відповідність людських стосунків, заходів, порядків і т. ін. морально-етичним і правовим нормам, вимогам¹².

Як видно, справедливість тісно пов'язана з такими властивостями (якостями) суб'єкта, як безсторонність, істинність, законність, чесність, яким повинне відповідати правосуддя. Іншими словами, справедливість – це оцінна категорія, яка існує не тільки в галузі правозастосування, а й в інших сферах життя суспільства, і підкреслює авторитет та легітимність і судових рішень, і інших результатів діяльності державних органів. Оскільки судді призначаються на посаду державою в особі органів державної влади, отже, вони ж (владні органи) формулюють критерії справедливого судді, справедливого рішення, справедливого правосуддя. Інше означало б відсутність влади. Отож влада і держава – це тільки додатки справедливості; якби можна було здійснювати справедливість в якийсь інший спосіб, то в них не було б потреби¹³. Викладене дає змогу стверджувати, що справедливе правосуддя – це неупереджена, чесна діяльність судових органів, ґрунтована на нормах чинного законодавства. При цьому обсяг повноважень судових органів змінюється у міру становлення і розвитку державної влади.

Судовий захист прав і свобод людини в конкретній справі, відновлення порушених прав відбувається шляхом застосування норми права. При цьому від справедливості, моральної складової законодавчої норми, залежить і справедливість прийнятого рішення. Тож суд, наділений владними повноваженнями щодо вирішення конфлікту між суб'єктами права зобов'язаний здійснювати справедливе правосуддя, проте обмежений рамками чинного законодавства (об'єктивна складова судового рішення) в межах судового розсуду (суб'єктивна складова судового рішення), який неодмінно повинен відповідати уявленням держави про справедливе рішення. Саме тому зміст терміна «справдливе правосуддя» залежить від правових цінностей, що захищаються державою.

З одного боку, держава надала суду право вирішувати правові спори від свого імені (іменем України), тим самим наділивши його владними повноваженнями і самостійністю ухвалення рішення, з іншого боку, обмежила суд певними вимогами, які зумовлені правовими уявленнями держави про справедливе правосуддя. Щодо, наприклад, кримінального судочинства, то межі судового розсуду позначені переліком обставин, що підлягають доказуванню згідно зі ст. 91 КПК України (наприклад, час, місце, спосіб та інші обставини вчинення кримінального правопорушення; форма вини, мотив і мета вчинення кримінального правопорушення; вид і розмір шкоди, завданої кримінальним правопорушенням, а також розмір процесуальних витрат; обставини, які впливають на ступінь тяжкості вчиненого кримінального правопорушення, характеризують особу обвинуваченого, обтяжують чи пом'якшують покарання, які виключають кримінальну відповідальність або є підставою закриття кримінального провадження; обставини, що є підставою для звільнення від кримінальної відповідальності або покарання тощо)¹⁴. При цьому суду наданий певний ступінь свободи в оцінці існування або неіснування вищеназваних обставин, даних, доказів.

У цивільному судочинстві, наприклад, держава, надаючи суду для ухвалення справедливого рішення право оцінювати докази за внутрішнім переконанням, забороняє встановлювати деякі обставини на основі показань свідків, тим самим обмежуючи самостійність судової влади. Так, на думку німецьких юристів, показання свідків є найбільш ненадійними джерелами інформації, оскільки, навіть якщо очевидець бажає повідомити суду правдиві відомості, можлива омана, зумовлена помилками у сприйнятті та відтворенні встановлених обставин¹⁵. Тому процес ухвалення справедливого судового рішення – це перехід від припущення до обґрунтованого знання. При цьому припущення (щодо, наприклад, кримінального судочинства) ґрунтується на аналізі обставин того чи іншого діяння і змісту чинного кримінального закону. Остаточне рішення суду є справедливим не тільки тому, що воно прийняте відповідно до норм матеріального і процесуального права, а й тому, що саме так на цьому етапі існування держави сприймається істина.

Безумовно, об'єктивність такого рішення не відкидає і суб'єктивності, оскільки пізнавальна діяльність, спрямована на встановлення обставин скоєного злочину, залежить від процесуального статусу суб'єкта пізнання, його внутрішнього психологічного стану, здібностей до сприйняття і правильної оцінки фактів об'єктивної дійсності. Іншими словами, справедливе судове рішення – це не лише його відповідність об'єктивній дійсності, а й упевненість в цій відповідності. Ухвалюючи рішення, суд діє одночасно в межах застосованої ним норми права і дає власну суб'єктивну оцінку сукупності зібраних у справі доказів, правильно трактуючи державну волю з погляду конституційних принципів¹⁶.

Стаття 94 КПК України зобов'язує суд керуватися законом і власним сумлінням під час оцінювання доказів за внутрішнім переконанням, а саме «суд за своїм внутрішнім переконанням, яке ґрунтується на всебічному, повному й неупередженому дослідженні всіх обставин кримінального провадження, керуючись

законом, оцінює кожний доказ з точки зору належності, допустимості, достовірності»¹⁷. Вказаний нормативний припис спрямовано на унеможливлення будь-якого зовнішнього впливу на суд, слідчого та інших осіб, які здійснюють провадження у кримінальній справі, з метою примушування їх до ухвалення того або іншого рішення. Тим самим забезпечується дія проголошеного у ст. 126 Конституції України принципу незалежності суддів при здійсненні правосуддя¹⁸.

Водночас сумління, як почуття моральної відповідальності за свою поведінку перед людьми, суспільством¹⁹, належить до характеристики особи судді. Українцями негати́вними щодо цієї проблеми є спроби деяких теоретиків назвати справедливим рішення суду, що ґрунтується тільки на суддівському розсуді. При цьому основним аргументом прийнятності цієї ситуації є негати́вні наслідки, які можуть настати для сторін при вирішенні конфлікту. Проте такий підхід до оцінки справедливості судового рішення свідчить про наявність проблем у правовій системі держави, засобах правового регулювання.

Свобода суддівського розсуду, вживана, як правило, в оцінних категоріях (розмір компенсації моральної шкоди, аліментів тощо), не означає, що суд діє поза рамками правових норм. Можливість визначити конкретний розмір покарання або суму стягнення за наявності альтернативи вибору надана суду державою. Отже, як не прагнув би суддя ухвалити справедливе рішення згідно з чинним законодавством, воно не може бути визнане таким, якщо ґрунтується на несправедливому законі. Відповідно, якщо ухвалене «по совісті» судові рішення не відповідає чинній системі законодавства, а також судовій практиці, воно навряд чи набуде чинності (його скасує вища судова інстанція) і буде розцінене як недолік в роботі судді.

Отже, уявлення про справедливе правосуддя формується під впливом двох обставин: суб'єктивних, що характеризують зміст поняття «справедливість» на певному етапі розвитку держави, і об'єктивних, які ґрунтуються на нормах чинного законодавства, конкретній судовій практиці, що створюється самими ж судами. Проте судова система не може існувати без підтримки держави, заінтересованої у функціонуванні сильної судової влади, незважаючи на можливі зміни державної політики під впливом внутрішніх і зовнішніх чинників.

¹ Решота В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя / В. Решота // Вісник Львівського університету. – 2016. – Вип. 62. – С. 119. – (Серія «Юридична»).

² Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод: міжнар. док. від 04.11.1950 р. (в ред. від 02.10.2013 р.) // База даних «Законодавство України» / ВР України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004

³ Рішення Конституційного Суду України від 30 січня 2003 р. № 3-рп/2003 у справі № 1-12/2003 // База даних «Законодавство України» / ВР України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/ru/v003p710-03>

⁴ Берназюк Я.О. Право на справедливий суд та обов'язок суду перевірити обсяг повноважень представника // Судово-юридична газета. 22 січня 2019 : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://sud.ua/ru/news/blog/133573-pravo-na-spravedliviy-sud-ta-obovyazok-sudu-pereviriti-obsyag-povnovazhen-predstavnika>

⁵ Карабан В.І. Англійсько-український словник / В.І. Карабан. – Вінниця: Нова кн., 2004. – С. 578.

⁶ Словник української мови / кер. В.В. Німчук та ін.; відп. ред. В.В. Жайворонок; НАН України; Ін-т укр. мови; Всеукр. тов. «Просвіта» ім. Т. Шевченка. – К.: ВЦ «Просвіта», 2012. – С. 860.

⁷ Маляренко В.Т. Правосуддя / В.Т. Маляренко // Юридична енциклопедія: в 6 т. / редкол.: Ю.С. Шемшученко (голова) та ін.; НАН України, Ін-т держави і права ім. В.М. Корецького. – К.: Юрид. думка, 2003. – Т. 5. – С. 50–51.

⁸ Словник української мови / кер. В.В. Німчук та ін.; відп. ред. В.В. Жайворонок; НАН України; Ін-т укр. мови; Всеукр. тов. «Просвіта» ім. Т. Шевченка. – К.: ВЦ «Просвіта», 2012. – С. 1120.

⁹ Сірий М.І. Судочинство / М.І. Сірий, В.М. Тертишник // Юридична енциклопедія: в 6 т. – Т. 5. – С. 718–719.

¹⁰ Правосуддя: філософське та теоретичне осмислення: кол. моногр. / А.М. Бернюков, В.С. Бігун, Ю.П. Лобода та ін.; відп. ред. В.С. Бігун. – К.: Бібліотека Міжнар. часопису «Проблеми філософії права», 2009. – 316 с.

¹¹ Решота В. Проблеми визначення основних понять у сфері здійснення правосуддя / В. Решота // Вісник Львівського університету. – 2016. – Вип. 62. – С. 121. – (Серія «Юридична»).

¹² Словник української мови / кер. В.В. Німчук та ін.; відп. ред. В.В. Жайворонок; НАН України; Ін-т укр. мови; Всеукр. тов. «Просвіта» ім. Т. Шевченка. – К.: ВЦ «Просвіта», 2012. – С. 1092.

¹³ Бэкон Ф. О достоинстве и приумножении наук / Ф. Бэкон // Сочинения: в 2 т. – М., 1971. – Т. 1. – С. 381.

¹⁴ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI (в ред. від 11.01.2019 р.) // База даних «Законодавство України» / ВР України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

¹⁵ Елисеєв Н.Г. Доказывание в гражданском процессе Федеративной Республики Германии: дис. ... канд. юрид. наук / Н.Г. Елисеєв. – М., 1985. – С. 35.

¹⁶ Подорожна Т.С. Правовий порядок: теоретико-методологічні засади конституціоналізації: монографія / Т.С. Подорожна. – К.: Юрінком Інтер, 2016. – С. 49.

¹⁷ Кримінальний процесуальний кодекс України: Закон від 13.04.2012 р. № 4651-VI (в ред. від 11.01.2019 р.) // База даних «Законодавство України» / ВР України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/4651-17>

¹⁸ Конституція України: Закон від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР (в ред. від 30.09.2016 р.) // База даних «Законодавство України» / ВР України : [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>

¹⁹ Барабаш О.О. Юридично значуща поведінка людини: загальнотеоретичні аспекти: монографія / О.О. Барабаш. – Л.: ПАІС, 2017. – С. 148–150.

Резюме

Подорожна Т.С., Білоскурська О.В. **Справедливе правосуддя як мета діяльності органів судової влади.**

У статті досліджено основні наукові підходи до розуміння природи «справедливого правосуддя», співвідношення цього терміна з поняттям «судочинство» в контексті діяльності органів судової влади. Зазначено, що уявлення про справедливе правосуддя формується під впливом двох обставин: суб'єктивних, які характеризують зміст поняття «справедливість» на певному етапі розвитку держави, і об'єктивних, які ґрунтуються на нормах чинного законодавства, конкретній судовій практиці, що створюється самими ж судами. Наголошено, що основними ознаками справедливого судового рішення є законність та обґрунтованість.

Ключові слова: справедливість, справедливе правосуддя, права людини, судові органи, судові рішення, законність, обґрунтованість, судовий розсуд.

Резюме

Подорожная Т.С., Белоскурская Е.В. **Справедливое правосудие как цель деятельности органов судебной власти.**

В статье исследованы основные научные подходы к пониманию природы «справедливого правосудия», соотношение этого термина с понятием «судопроизводство» в контексте деятельности органов судебной власти. Отмечено, что представление о справедливом правосудии формируется под влиянием двух обстоятельств: субъективных, характеризующих содержание понятия «справедливость» на определенном этапе развития государства, и объективных, основанных на нормах действующего законодательства, конкретной судебной практике, что создается самими же судами. Отмечено, что основными признаками справедливого судебного решения являются законность и обоснованность.

Ключевые слова: справедливость, справедливое правосудие, права человека, судебные органы, судебное решение, законность, обоснованность, судебное усмотрение.

Summary

Podorozhna T., Biloskurska O. **Fair justice as the objective of activities of the judicial authority.**

The article investigates the main scientific approaches to understanding the nature of “fair justice”, the correlation between this term and the notion of judicial proceedings in the context of activity of the judicial authority. It is noted that the conception of fair justice is formed under the influence of two circumstances: 1) subjective, characterizing the content of the concept of justice at a certain stage of the development of the state, and 2) objective, based on the norms of the legislation in force, specific court practice, which is created by the courts themselves. It is emphasized that the main features of a fair court decision are lawfulness and reasonableness.

Key words: justice, fair justice, human rights, judicial bodies, judicial decision, lawfulness, reasonableness, judicial discretion.

УДК 340.12

В.С. БІГУН

В'ячеслав Степанович Бігун, кандидат юридичних наук, магістр права (США), здобувач Інституту держави і права ім. В. М. Корецького НАН України

ВИЩИЙ АНТИКОРУПЦІЙНИЙ СУД: ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВИЙ АНАЛІЗ ФОРМУВАННЯ НЕЗАЛЕЖНОГО СУДУ І ДОБРОЧЕСНІСТЬ КОНКУРСУ

Утворення в Україні Вищого антикорупційного суду (далі – ВАС) уможливило філософсько-правовий аналіз розв'язання *актуального практичного завдання* – формування незалежного суду, зокрема шляхом проведення відкритого конкурсу до ВАС на засадах доброчесності. Невирішеною частиною загальної проблеми юридичної науки (звідси – *мета статті*) є критичний аналіз цього процесу, зокрема діалектики філософських, теоретичних і практичних аспектів (адже філософсько-правовий аналіз варто проводити й з урахуванням емпіричного досвіду, не принижуючи його значення, враховуючи, як дійсність вдосконалюється через ідеї).

З огляду на новизну об'єкта (створення ВАС) та предмета дослідження (конкурс до ВАС), їхня *наукова джерельна база* наразі формується. Водночас уже опубліковано низку статей науковців, журналістів, аналітиків, активістів, учасників процесу, які теж почасти становлять джерельну базу і для цього аналізу¹. Нами ж у науковий обіг вводиться практика конкурсу, узагальнення емпіричного досвіду його учасників.

Досліджується і питання соціальної значущості: чи можливо в Україні, яка традиційно вважається найкорумпованішою континентальною країною Європи за «Індексом сприйняття корупції» Transparency International², доброчесний процес формування такого суду, який міг би вважатися «судом, встановленим відповідно до закону» за практикою Європейського суду з прав людини, обов'язковою в Україні.

Перебіг конкурсу. Упродовж близько шести місяців, між 2 серпня 2018 р. і 6 березня 2019 р. Вища кваліфікаційна комісія суддів України (далі – Комісія або ВККСУ) проводить конкурс на 39 вакантних посад суддів ВАС (далі – конкурс), у тому числі – і окремий конкурс на 12 посад суддів до Апеляційної палати ВАС³. Цьому передуює введення в дію у червні 2018 р. спеціальних законів про ВАС, дискурс про доцільність утво-